

ANTE GLAVIČIĆ

IZVJEŠTAJ III NAUČNE EKSKURZIJE U SJEVERNI I SREDNJI VELEBIT

Gradski muzej u Senju zajedno s Geološko-paleontološkim muzejom u Zagrebu organizirao je u vremenu od 27. VII do 6. VIII 1967. treću redovitu naučnu ekskurziju u područje sjevernog Velebita. Ekipu su sačinjavali mr. Ivan Crnolatac, direktor Geološko-paleontološkog muzeja Hrvatske u Zagrebu, prof. Ante Glavičić, rukovodilac Gradskog muzeja u Senju, geometar Mladen Lončarić, gimnazijalci Berislav Atalić i Tomislav Matešić. Istraživanja su izvršena prema programu, a prema maršruti puta. Tom prilikom su vršena geološka rekognosciranja i prikupljanje fosilnih ostataka flore i faune, koji su nalazi omogućili izvjesne korekcije starosti geološke građe Velebita. Uz navedeno, vršena su fotografiranja, topografski nacrti i skice pojedinih predjela i objekata u kojima su ljudi nekada živjeli, ili danas borave, a koja su od posebnog značaja za historijsko-etnografsko i ekonomsko proučavanje Velebita. Vrijednost učinjenih fotografija i skica sa svima originalnim nazivima predstavlja veliku vrijednost, jer je najveći dio sjev. Velebita neistražen, a sve je manje domorodaca koji u njega zalaze zbog izumiranja i selidbe u gradove, i tako zauvijek nestaju originalni toponimi i tradicija jednoga kraja, koja nam je danas, u nedostatku dokumenata, jedini pouzdani izvor da se shvati i izvrši rekonstrukcija života i povijesti ovog dijela naše domovine. U toku obilaska učinjeno je više stotina fotografija, koje su već danas svojevrsna muzejska dokumentacija zbog specifičnosti sadržaja koji prikazuju u posljednjim časovima svoga stoljetnog postojanja. Na fotografijama su sačuvana postojeća stanja pojedinih sela i stanova, izgledi objekata i predjela, brojni doci i livade, oranice i pašnjaci te izvori vode (bunari, lokve i cisterne), stari putovi i staze, od kojih će neki uskoro sasvim nestati.

Posebna je važnost pri obilasku dana vizuelnosti, ali i opisivanju kraja kroz koji se prolazilo i svemu onome što nam može pomoći da se doživi život u planini i uz obalu mora. Često je bio posljednji čas da se zabilježi i sačuva na filmu ono što je nekad predstavljalo bogatstvo i specifičnost podgorske materijalne kulture. U našoj ekskurziji došla je do potpunog izražaja potreba da se prikupi i otkupe ostaci etnografskog materijala Bunjevacu, a to je bilo omogućeno sredstvima koja je u tu svrhu osigurao Republički fond za otkup muzejskih predmeta u 1968.

Na putu su pregledana brojna manja i veća naselja od kojih neka imaju sezonski, a druga stalni karakter. Često nismo mogli utvrditi tačno vrijeme osnivanja ili prestanka naselja. Većinu tih nestalih naselja — stanova domoroci nazivaju »grčka kuća« i »grčke zidine«, što je sasvim pogrešno, jer Grci nisu nikada živjeli u tim krajevima, ali je zato ostala živa tradicija na vrijeme kada su ti krajevi bili pod vlašću bizantskog (grčkog) carstva ili pod utjecajima bizantskih gradova (Zadra, Raba i Krka koji su nasuprot podgorskoj obali). Ovi ostaci drevne pučke arhitekture toliko su jednostavni i primitivni da nas zbunjuju svojim izgledom i načinom gradnje, i orijentacijom i izborom položaja pri osnivanju, premda se opažaju razlike između onih koji potječu iz prehistorije i rimskog doba, srednjeg i novog vijeka, i nekih gotovo iz nedavne prošlosti.

Neposrednim promatranjem prikupljene su i kompletirane slike o stanju kakvo je postojalo u sjevernom Velebitu: o predjelima uz more i onima u srednjoj i najvišoj planinskoj zoni. Planina Velebit je kroz tisućljeća mijenjala svoj prvobitni oblik. Pod utjecajem erozije (sunca, vode i leda) formirale su se terase (podovi), čitavi nizovi manjih visova i brda, poredanih u nekom lančanom poretku između kojih su nastajali manji i veći doci, drage, polja i vrtiće. Svakako je i čovjek kroz više tisuća godina umnogome pridonio današnjem izgledu Velebita. Bez te predodžbe teško je opisivati i doživjeti Velebit. Onaj koji nije prošao Velebit od mora do najviših vrhova uzduž i poprijeko, nije u mogućnosti pristupiti proučavanju ekono-

Sl. 80. — Ostaci jedne planinske nastambe u Krivom dočiću, na putu od Zavižana prema Starigradu, 1965.

mike i istraživanju historije ovoga kraja. Zato je tačna stara izreka B. Hacqueta da »gore ne poznaje ko dolinom šće«.

Od mora preko planine vode brojne staze i putovi po kojima se od davnine vršio slabiji ili jači promet i prenos dobara, ovisno od prilika i godišnjih doba, između stanovnika Podgorja i onih iz zaleđa zapadne Like (Švice, Otočca, Kutareva i Kosinja). Mnoge od tih starih saobraćajnica propale su ili su pokrivene šikarom, stoga danas njima gotovo i ne prolaze ljudi i blago.

Svrha je ovoga i drugih izvještaja koji će slijediti da se upozna javnost s neistraženim prostranstvima priobalnog i planinskog dijela sjevernog Velebita, koji će nam podaci u skoroj budućnosti trebati. Ekskurzija je imala izvjesne poteškoće, prolazeći često izvan putova i staza, kroz nenaseljene predjele, ali je to uvijek bilo vrijedno truda i naučnog interesa. U nastavku izvještaja opisani su pojedini predjeli i staništa do kojih smo dospijevali, a koja se mogu pronaći na kartama i pratiti na priloženoj maršruti puta.

Od Zavižana prema zapadu vodi stari put kojemu se s lijeve strane nalazi *Jadrijević-dolac*. Zemlja pripada stanovnicima Lukova. To je manji dolac, u stvari livada i pašnjak. Sa gornje sjeverne strane nalaze se ostaci suhozidina, tragovi nekadašnjih stanova, za koje ne znamo kada su napušteni (Skica br. 1, det. 2. god. 1967).

Prolazeći dalje prema zapadu niz Krivu stranu dolazi se do jedne livade kojoj se s desne strane nalazi *Krivi dočić*. To je zemlja stanovnika Stari-grada, roda Devčića. U dočiću ima malo obradive zemlje, ostalo su livade

Sl. 81. — Zapadni somić planinske kuće u predjelu Babrovača (foto Ml. Lončarić, 1966).

i pašnjaci. Blizu puta, na zapadnoj strani dočića, uz stijene, vide se suhozidine, ostaci nekoliko starih stanova i torova za blago, za koje također ne znamo kada su propali (Skica br. 1, det. 3. god. 1967).

Od Krivog dočića put vodi na zapad prema *Glamočevoj dulibi*. To je malo veći dolac, u njemu ima više obradive zemlje i livada, koje su posjed stanovnika Starigrada, roda Modrića. Sa gornje strane doca vide se ostaci starijih, ali i nedavno propalih stanova i torova. Obične suhozidine imale su krovove na dvije vode, a bile su pokrivene šimlom (Skica br. 1, det. 4. god. 1967).

Malo zapadnije od Glamočeve dulibe, s desne strane puta, nalazi se bunar *Živa vodica*. Krajem 19. st. krajiške vlasti ogradile su izvore (dva bunara) i uredile tako da voda koja izvire u gornjem protječe posebnim drvenim koritom u donji, malo veći, gdje se napajala stoka. Danas su bunari zapušteni, a voda gotovo i neupotrebljiva za ljude. Vodom iz ta dva bunara koristili su se prolaznici i stanovnici svih naselja od Krivog dočića do Gobova palježa. Sa sjeverne strane Žive vodice nalaze se manje livade, a tu ima i nešto obradive zemlje, tzv. *Modrićeve livade* i *Ciganski dočić* (Skica br. 1, det. 5 god. 1967).

Dalje prema zapadu put vodi kroz mladu bukovu šumu, preko livada (uz šumsku humku sa znakom) do raskršća (Skica br. 1, det. 6. god. 1967), na kojem stoji oznaka da desni put vodi u Babrovaču, Dragičeviće i Gornju Kladu, a lijevi za Paljež, Matijevaču, Gornji Starigrad ili Velike Brisnice.

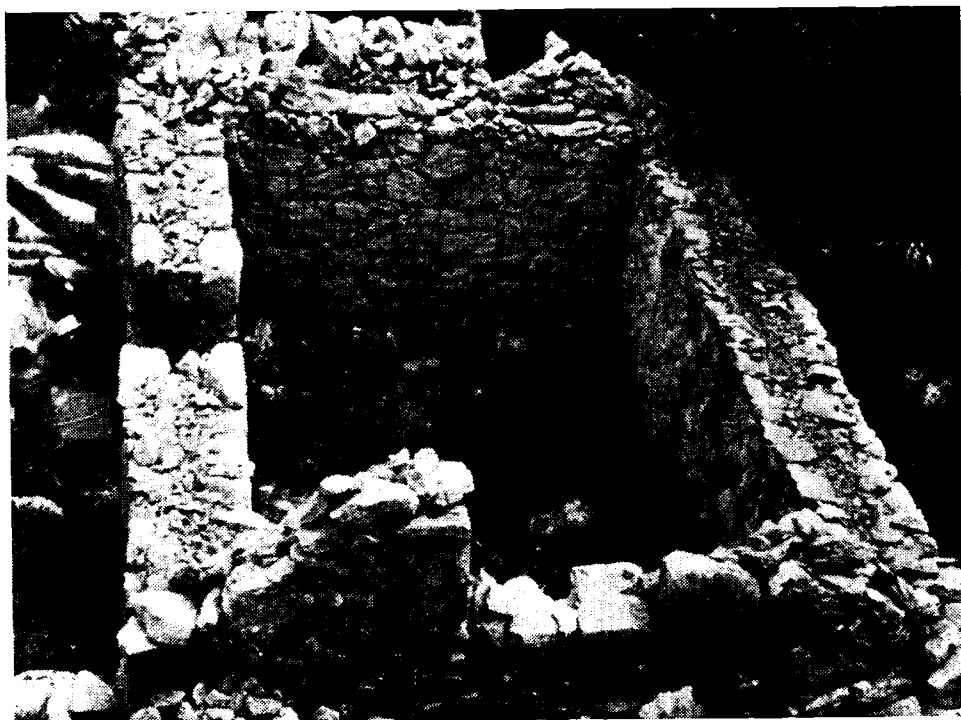
Od spomenutog raskršća lijevim putem prema jugu dolazi se do *Devčić-vrha*. S lijeve i desne strane puta nalaze se ostaci starih stanova i urušene ograde i terase livada i oranica (Skica br. 1, det. 7. god. 1967). Na ovoj visini primijećeno je prvo voće. Dalje prema jugu put se strmo spušta do *Gobova kuka* (Skica br. 1, det. 8. god. 1967). To je zemlja stanovnika Gornje Klade. Na sjevernoj strani ima manja ravan, i tu se vide suhozidine većih planinskih stanova i torova. S toga položaja pruža se lijepi pogled na predjele Palježa, Babrovače te otoke Rab i Pag. Idući dalje, sa južne strane Kuka nalazi se manje planinsko naselje *Dragičević-paljež* (Skica br. 1, det. 9. god. 1967). Tu ima najviše sačuvanih stanova u planini, uz koje se nalaze košarice i nešto obradive zemlje. Oko stanova zasađeno je dosta voća (trešnje i šljive) koje lijepo uspijeva. Malo niže prema jugu, uz put, vide se ostaci nastambi *Dragičević-jasenje*, koje je prije bilo veće stanište. Dalje vodi put u serpentinama na jug do raskršća, desno u Babrovaču, a lijevo u Matijevaču (Skica br. 1, det. 10. god. 1967). Tu ima više sačuvanih stanova (kuća) koji su bili zidani, a posebno je zanimljiva njihova arhitektura. Neke kuće su sasvim propale. To je manje planinsko naselje, osnovano na ravničastom terenu u podnožju glavice, nije okrenuto zapadu, nego je naprotiv izloženo sjeveru i istoku. Kuće su gotovo do krova, ali i zadnjom ili bočnom stranom ukopane u zemlju ili kamen zbog topline i čvrstine objekta koji je građen najčešće u tehnicu suhozida.

Od Matijevače put vodi desno prema jugo-zapadu pokraj Panasa za Gornji Starigrad, a lijevo preko *Balinskih livada* (gdje su sačuvane dvije nastambe sa nešto oranica i livada) kroz mladu borovu šumu do *Modrić-doca* (Skica br. 1, det. 12. god. 1967). U Modrić-docu ima lijepe obradive zemlje i livada. Tu dobro uspijeva voće. Sa sjevero-istočne strane doca nalaze se ostaci desetak starijih i nedavno propalih nastambi. Dalje kroz šumu, u pravcu jugo-istoka, put vodi prema *Budimu* i dalje do raskršća, desno na

zapad u predjel *Borovih vodica* i dalje prema Starigradu i Brisnicama, lijevo u predjel *Legračke dulibe*, gdje ima dosta dobre obradive zemlje i livada. Tu se vide ostaci desetak propalih stanova. Odavde desna staza vodi u pravcu *Gromovače* do Rosijeve kolibe, a lijevo u predjele Šmrekove doline.

Od Matijevače jedan put vodi prema sjevero-zapadu u predjel donedavno većeg planinskog naselja *Babrovače* (Skica br. 1, det. 13. god. 1967). Ovdje, slično kao u Matijevači, ima sačuvano više stanova i torova, jer se nešto više domorodaca zadržalo u selima oko Gornje Klade i Starigrada. Neke nastambe su zidane, ali ima i suhozidina. Od Babrovače vraćamo se prema Matijevači i prije livada (pod zapadnom stranom Gobova kuka) odvaja se put prema sjevero-istoku, preko raskršća (Skica br. 1, det. 6. god. 1967). Uz put na više mjesta nalaze se manje livade i pašnjaci s imenima Vukušići, Duplje i Šarenica, na kojima su propale planinske nastambe.

Spuštajući se od planinarskog doma na Vučjaku cestom koja vodi prema Oltarima dolazi se do prve veće okuke od koje udesno (prema planinarskom znaku), u pravcu istoka, vodi staza (stari put) u područje primorskih i krasanskih *Jezer*a. Uz put ima manjih i većih vrtača, koje su pravi rezervati planinskog cvijeća, sve do jednog ravnijeg platoa od kojega se na desnoj strani opažaju ostaci zidina napuštenih stanova, a lijevo, preko livade, kolski put vodi u šumu. Malo poviše na livadi nalazi se oveći kamen i na njemu stara planinarska oznaka još iz 1913. g. Tu se kolski put dijeli, na desno (više na jug) vodi u pravcu *Pivčevca*, a desno (na istok) prema *Carским*

Sl. 82. — Ruševine jedne nastambe u Babrovači, sjev. Velebit (foto A. Glavičić).

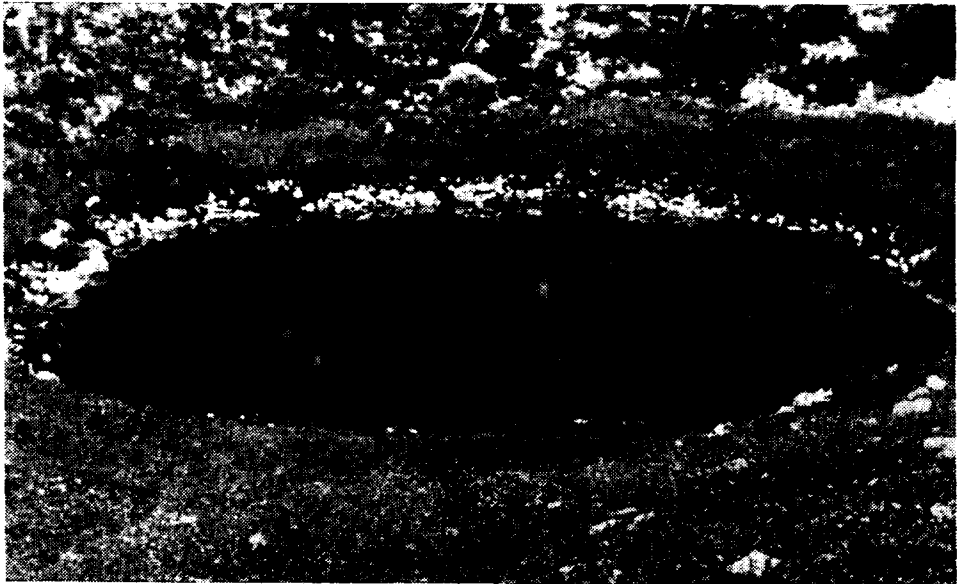
docima (Skica br. 3, det. 15. god. 1967), gdje ima više suhozidina napuštenih stanova. Prema konfiguraciji terena izgleda da bi od Carskih dolaca trebala počinjati tzv. primorska Jezera, koja bi završavala negdje južno od Lažinca. Preko primorskih Jezera sa južne strane, a prema istoku, vodi kolski put, na čijem se kamenju opažaju tragovi kotača, sve do *Katuništa* (Skica br. 3, det. 16. god. 1967), sasvim napuštenog naselja. Uz to naselje gotovo i nema obradive zemlje, ima nešto livada, a još uvijek prevladavaju pašnjaci. Sa sjeverne strane stanova *Katuništa*, uz put koji vodi prema vrhu Lažinac, nalaze se ostaci nekakvih gomilica (malih humaka) naslaganog kamenja, koji su navodno nastali čišćenjem kamenja sa pašnjaka, ali u to je teško povjerovati. Takvi su humci primijećeni također istočno od Lažinca uz jedno drugo manje stanište, sjeverno od Velikog jezera. Diljem Podgorja i po Velebitu nisu primijećeni uz staništa takvi humci, pa ovi imaju, vjerojatno, neko drugo značenje.

Od *Katuništa* kolski put vodi prema Pivčevcu (na jug), a preko Lažinca na istok u područje krasanskih Jezera. Sam vrh Lažinac (Skica br. 3, a det. 17. god. 1967) dominira čitavim krajem i dijeli Jezera na dva dijela: primorska na sjeverozapad prema Carskim *docima* i Plješivici i krasanska na jugoistok. Zapadna primorska Jezera su bez obradive zemlje, sve je to jedan veliki pašnjak, dok su krasanska Jezera pitomija i imaju nešto više obradive zemlje i livada. U području krasanskih Jezera ističe se malo uzvišenje *Crkvina* koje, prema izjavi domorodaca, u stvari dijeli Jezera na zapadna koja pripadaju Primorcima i istočna Krasnarima. Na toj podjeli zemlje možemo dosta dobro pratiti naseljavanje Podgorja i Krasno-polja. Izgleda da su prvo stanovnici Podgorja, oni od Starigrada i Klade, zauzeli predjele oko *Zavižana*, *Carskih dolaca*, *Katuništa* i preko Lažinca do *Crkvine*, dok su oni, od *Jurjeva*, *Oltara*, *Pandora* i *Krasna*, prodirali na Jezera do *Crkvine* i istočno od Lažinca.

Istočno od Lažinca nalaze se sasvim propale nastambe. I ovdje se (ponovno) uz napuštene suhozidine nalaze gomilice kamenja (slične grobnim humcima) ili tzv. mirilima iznad živih bunara, Istočno od tih nastambi, na dnu velike vrtače, nalazi se lokva *Veliko jezero*, promjera oko 20 m, a dubine oko 2—4 m. Na okolnim padinama sakuplja se velika količina obo-rinske vode koja se skuplja pri dnu vrtače. Sama lokva ograđena je kružno suhozidom od većih komada kamenja koje se postepeno urušava.

Istočno od Velikog jezera, a između brda *Ivanjevca* i *Bila* nalazilo se *Malo jezero* (Skica br. 3a, det. 19. god. 1967) koje je, po narodnom kazivanju, nedavno presahlo, jer su žene u lokvi prale vunu koja ispušta masnoću, koja rastvara ilovaču s kojom je dno bilo nabijeno. Zbog toga je voda otišla u podzemlje. Takvih lokava — malih jezera poslije kiša čini se da je nekada u ovom kraju bilo više, pa je i odatle nastao naziv Jezera. Uz *Malo jezero* nalaze se ostaci nedavno propalih nastambi. Južno i sjeverno od *Malog jezera* ima nešto obradive zemlje, inače prevladavaju livade i pašnjaci. Južno od *Malog jezera* u predjelu *Kukuruzovac* i *Pod ploče* ima više sačuvanih pastirskih stanova. U tome kraju ima dosta lijepih primjeraka fosila *lithiotis problematica* (donja jura) koji bi mogao služiti kao ukrasni kamen, a na tamnim vapnencima (jurske periode) nalaze se kvrge rožnjaka (vrsta crvenog kremena), kakvi se komadi (kao jezgre) susreću na nekim prethistorijskim gradinama u Podgorju (na gradini iznad *Jurjeva* i *Kuku* kod *Senja*).

Nekako u sredini Jezera, između Lažinca i Ivanjevca, pruža se podulji hrbat sa trigonometrijskom tačkom *Crkvina* (Skica br. 3a, det. 21. god. 1967). Sam naziv *Crkvina* nastao je prema ostacima stare crkve, u tlocrtu pačetrovine sa četvrtastom apsidom izvana, a polukružnom iznutra. U apsidi su sačuvani ostaci oltara, a desno od ulaza ima jedno malo proširenje (pomoćna prostorija). Crkva je sagrađena od većih kamenih ploča i krša u tehnici suhozida i ulazom je okrenuta prema zapadu. Domoroci iz Krasna i Podgorja pričaju da je to grčka crkva za koju oni, a ni predaja, ne znaju kada je sagrađena i napuštena i kojem je svecu bila posvećena. Čini se da su tu crkvu podigli stnovnici Krasna i Podgorja, negdje u ranom srednjem vijeku, da bi se u njoj mogla održavati služba božja u vrijeme sezone(ljeti) kada se većina naroda nalazi u planini. Slično stanje se prakticiralo u Mliništima iznad Prizne (crkva sv. Jelene), a moguće i na Mirovu iznad Jablanca (crkva sv. Dive Marije). Ta crkva kao i sva okolna staništa na Jezerima morala su propasti na početku XVI st. u vrijeme najveće turske opasnosti, tj. poslije iseljenja starosjedilaca Hrvata iz Like i Podgorja. Prema dimenzijama crkva je najveći i najstariji građevni objekat otkriven u planini, a izrađen je u tehnici suhozida. Prema izjavi Stipe Vukelića (rodom iz Gornjih Volarica), kojemu su stari pričali, na *Crkvini* se nekada nalazilo kamenje na kojem je bilo nešto uklesano. Sam naziv grčka crkva dokazuje nam da crkvu nisu podigli ili obnovili Bunjevci (krajem XVII st.), već da ona pripada katolicima starosjediocima Velebita prije XVI st. U narednih nekoliko godina trebat će čitav objekat snimiti i arheološki istražiti, pa se možemo nadati nekim nalazima koji će nam rasvijetliti prošlost tog jedinstvenog i historijski zanimljivog objekta, kao i nekih drugih sličnih po Velebitu.

Sl. 83. — Napušteni bunar tzv. *Veliko jezero* u predjelu *Krasanskih jezera*, ist. od *Zavižana*, 1967.

Sl. 84. — Ostaci sezonske kapele (crkve) tzv. »Crkvina« na Krasanskim jezerima, sjev. Velebit (foto A. Glavičić, 1967).

Sa zapadne strane Vučjaka (1645 m) izgrađena je na visini od 1580 m. godine 1927 planinarska kuća, nazvana »Krajačeva kuća«, koja je 1952. godine dograđena i proširena. U bližoj okolini Vučjaka i Zavižana nalazi se više manjih i starih planinskih sasvim napuštenih stanova: *Modrić-dolac* (det. 33), *Antunovići* (det. 34), *Devčić-stanovi*, *Piletini dočići* i *Jašina dolina*, *Legačko katunište* (det. 35), *Icinac* (det. 36), *Vrančićevo katunište* i *Vukušić-stanovi* (det. 38a), koja su ranije stanovnicima Podgorja (iz Starigrada i Klade) služili kao sezonska skloništa i torovi za brojnu stoku. Od mora preko Zavižana i Jezera pa dalje za Krasno i Liku vodilo je nekoliko starih putova od kojih neki nisu više danas u upotrebi. Kada se 1964. godine gradio put od šumske ceste do doma pod Vučjakom, naišli su radnici (iz Like) u zemlji na stari grob u kojem su bili skeletni ostaci jednog pokojnika, a pokraj njega sablja.

Južno od doma u *Modrić-docu* ima od starine uređen i korišten jedan bunar u kojem stalno izvire voda. Interesantno je spomenuti još *Vukušić-snižnicu* koja se nalazi oko jedan km istočno od doma, a niže ceste što vodi u Štirovaču. U dubokoj vrtači, u kojoj u toku ljeta gotovo i nema sunca, nalazi se pećina sa vječnim snijegom i ledom, koji su nekada stanovnici toga kraja iznosili u velikim komadima i stavljali u korita, postavljena malo poviše pećine. Snijeg se otapao, pa se tom vodom napajala brojna stoka. Postojao je i običaj da se iz pećine iznosi komad snijega koji se probije kolcem i objesi (stavi u rašlje). Snijeg se topi na toplom zraku, a voda la-

gano kaplje u posudu postavljenu ispod. Takva voda služila je prvenstveno za piće ljudi, ali i blaga.

Važno je spomenuti ovom prilikom da je pri dnu Modrić-doca, za dobrobit nauke i daljnjeg florističkog istraživanja Velebita, zaslugom i zalaganjem dra Frana Kušana, a uz pomoć mjerodavnih faktora, osnovan 1967. godine *Botanički vrt* Velebita. Na zaštićenju južnoj strani Doca 1968. godine sagrađena je kuća za stanovanje istraživača i prijatelja flore Velebita.

Od Oltara do Zavižana vodi šumska cesta koja produžuje dalje do *Stirovače*, većeg šumskog naselja usred manje ravnice kojom protječe potok. Ovdje je još oko 1860. bila sagrađena parna pilana, koja je propala u vrijeme rata i kasnije nije obnovljena. Po strani, prema zapadu, nalaze se jači izvori bistre planinske vode. Uz korito potoka koje ljeti presuši, posebno u gornjem dijelu, nalazi se raznovrsnog kamenja. Uz ostale vrste ima kremenja, za koji su znali i ovdje ga sakupljali stari Podgorci i upotrebljavali ga kao kresivo za pravljenje vatre kako u planini tako i dolje kod mora (prema sjećanju Jele Borovac iz Podića, rođ. 1867 + 1967). Kremenih artefakata nalazimo na nekim starim naseljima (gradinama uz obalu), pa je moguće da su i oni doneseni iz Stirovače ili nekog drugog nepoznatog nalazišta. Prema pisanom kamenu (Bovanu), kod izvora Begovače, stoji u stijenu uklesano da je od strane Parentina dozvoljen pristup do žive vode antičkim Ortoplinima (stanovnicima antiknog naselja na Puntima u Stinici). Prema to-

Sl. 85. — Planinska nastamba stanovnika iz Krasna polja, na Jezerima, lokalitet Kukuruzovac, 1967.

me, već su predrimski stanovnici iz zapadne Like i Podgorja (Japodi) zalazili u najviše predjele Velebita, gdje su vjerojatno imali ispašišta i sezonske stanove.

Od Štirovače vodi šumska cesta prema *Jablanačkom Alanu*, nekad manjem planinskom naselju. Poviše Alana, na istočnoj strani, gdje stara vlaka Marije Terezije i nova cesta sijeku Premužićevu stazu, nalazi se jedno napušteno planinsko naselje (Prenka ?).

Jugoistočno od šumske ceste koja vodi u Štirovaču nalazi se predjel *Mirovo* (skica br. 8, det. 25 god. 1967). To je veći planinski dolac koji je ispresijecan brojnim kraškim oblicima na kojima su podignute terase sa nešto obradive zemlje i livada. Na više mjesta po Mirovu razbacana su brojna manja staništa (zaseoci) u kojima se živjelo u toku ljeta. Danas se veći dio zemlje ne obrađuje, a livade se ne kose. Kuće su najvećim dijelom napuštene, ima ih zidanih malterom, ali i izgrađenih u tehnci suhozidina. Sa sjeverne strane Mirova, od Stinice preko Živih Bunara, Mirilišta, jablanačkog Alana prema Lubenovcu, vodi stara vlaka (put za prevoz drvene građe) Marije Terezije, koja je još i danas većim dijelom sačuvana u prvobitnom stanju. Na području Mirova ima dosta ostataka fosilnih puževa, koralja i školjaka. Najinteresantniji lokalitet na Mirovu je *Čardak* (det. 25) koji izgleda kao umjetno podignut humak — veća gomila. Nekada je gomila mogla biti i viša kada se na njoj nalazila utvrda — čardak, a to je moglo biti u vrijeme kada su Bunjevci naseljavali Podgorje i predjele Mirova i

Sl. 86. — Primitivne planinske nastambe, predio Mirovo, sjev. Velebit, 1967.

Lubenovca, krajem XVII st. O porijeklu samog Čardaka domoroci ništa ne znaju. Sa sjeveroistočne strane Čardaka (u dvije male vrtače) nalaze se ostaci dviju većih lokava (bunara) u kojima se sakupljala kišnica s okolnih strana. Poviše nestalih bunara nalazi se lokalitet *Crkvina*, koja nije istražena, tako da sigurno ne znamo da li se tu nekada nalazila crkva, kao što je to utvrđeno u području Jezera i Mliništa. Na Mirovu, a vjerojatno oko spomenute Crkvine, prema kazivanju nekih starih ljudi, nalazilo se nekada groblje. Istočno od Čardaka, uz jednu veću vrtaču, nalazi se stanište *Dragičević-kuša* (det. 26), a malo dalje i *Dundović-dolac* (det. 27).

Južno od Mirova nalazi se veći i plodni *Bilenski dolac* (det. 28). Sa istočne strane dolca, više okrenute prema zapadu, vide se nastambe koje su zadnjih godina sasvim propale. Od Bilenskog dolca preko *Zvirinjaka*, u pravcu istoka, vodi staza u *Baričević-dolac*. U dolcu ima malo obradive zemlje, ostalo su livade i pašnjaci. Nastambe se nalaze sa sjeverne strane, okrenute zapadu, a zadnjih godina su sasvim napuštene (skica br. 9, det. 29 god. 1967).

Iz Baričević-dolca šumskim putem može se doći u područje *Japaga* i *Stokić-dulibu*.

Od Baričević-dolca, niz strminu, vodi staza do lugarnice u Grabarju, a dalje cestom do naselja *Bileni* (skica br. 11, det. 31 god. 1967), koje se nalazi na istočnoj strani ovećeg dolca, u području druge velebitske terase,

Sl. 87. — Ostaci stana u Bilenskom docu, južno od Mirova, 1967.

Sl. 88. — Bilenski dolac, košanice i nešto obradive zemlje, 1967.

Sl. 89. — Baričević-dolac, južno od Mirova, napuštene nastambe i zemlja.

Sl. 90. — Zaselak Bileni iznad Jablanca, napuštene kuće i gospodarske zgrade, stanje 1967.

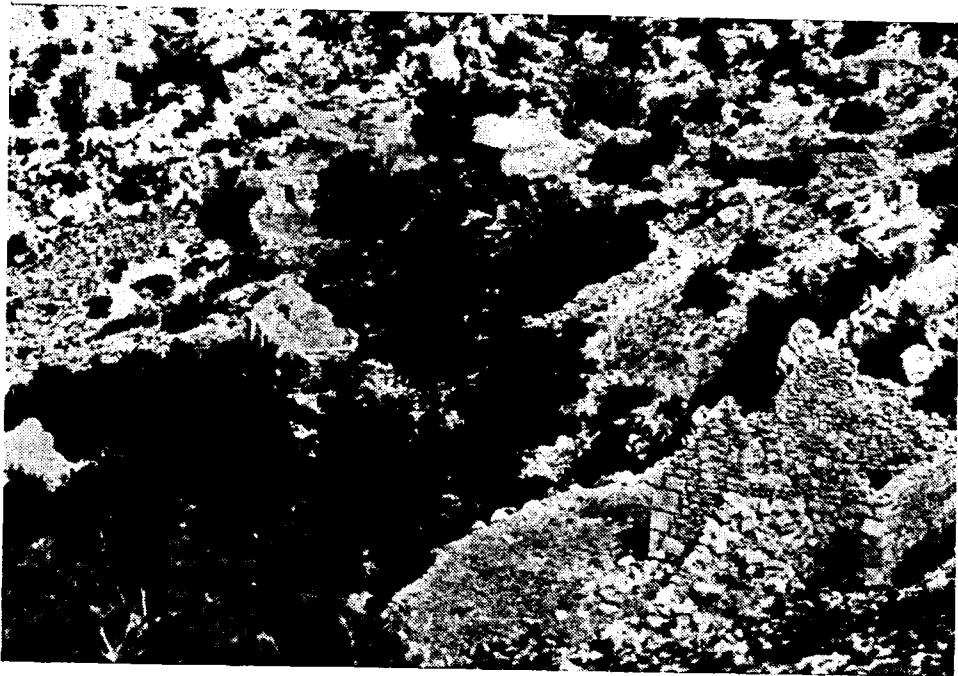
u podnožju Jablanačkog Alana i Visibabe. Kuće i gospodarske zgrade rasute su po dolcu, obično su zidane i pokrivene šimlom, a u zadnje vrijeme i kupom kanalicom. Gotovo svi stanovnici toga planinskog naselja iselili su se u gradove, a na ognjištu i zemlji su ostali samo stari Mile i Ljuba Bilen. Zemlja se više ne obrađuje, a same kuće su gotovo propale. U tom zaselku posebno su zanimljivi mali trapovi (spremišta) za krumpir, neka vrsta manjih zemunica, kojima samo dvoslivni krov viri iz zemlje. Zapadno od sela nalaze se impozantni visovi *Stogir* i *Turska vrata* kroz koja vodi put prema Jablancu i Živim Bunarima.

Od Bilena u pravcu istoka za kraće vrijeme dođe se u zaselak *Grabarje*, veće naselje stalnog karaktera (skica br. 10, det. 30. god. 1967). Kuće i gospodarske zgrade su zidane malterom, pokrivene kupom ili šimlom, ali su najvećim dijelom napuštene i tako osuđene na propadanje. Ovdje ima malo plodne zemlje, i to uglavnom oko kuća. Iz Grabarja, u pravcu jugoistoka, vodi bolji put pokraj zaseoka *Smokrovića* u *Stokić-pod*, koji spada među veća planinska naselja stalnog karaktera (skica br. 13a, god. 1967). U dolcu ima nešto više obradive zemlje, ali prevladavaju livade i pašnjaci. Kuće i gospodarske zgrade su pokrivene šimlom i kupom kanalicom, a najvećim dijelom su napuštene. U *Stokić-podu* posebno su zanimljiva grla na cisternama i

Sl. 91. — Zaselak Grabarje iznad Jablanca, napuštene kuće i gospodarske zgrade, stanje 1967.

Sl. 92. — Brojne ruševine napuštenih kuća u zaselku Stokić-pod iznad Jablanca, stanje 1967.

dimnjaci uz kuće. Pokraj puta u selo nalaze se dva stara »grčka« bunara (lokve) koji i danas imaju dovoljno čiste vode.

Od Štokić-poda put vodi prema istoku uz Plečice, pa kroz *Kozja vrata* u veći i pitomiji dolac *Vrata*. To naselje ima polusezonski karakter (skica br. 14, det. 41 god. 1967). U većem dolcu ima relativno dosta dobre obradive zemlje i bujnih livada. Neke starije nastambe izgrađene su u tehnici suhozida, a druge su zidane malterom i imaju lijepe kamene fasade. U vratima ima dosta napuštenih i posve propalih nastambi, ali još uvijek ima i onih koje su se sačuvale, bez obzira što u njima više ne žive ljudi. Južno od *Vrata*, pod samom Glavicom, nalazi se manje naselje *Kantarske kuće*. Put se odavde nastavlja Premužićevom stazom, u pravcu istoka, do raskršća, lijevo staza produžava prema Ograđeniku i Šatorini, a desno uz *Jurčić*-, *Oršulić*-, i *Starčević-dolac* prema Mliništu. U tim dolcima nailazimo na dosta sačuvanih planinskih nastambi. Sa *Vrha Jezerina* put se spušta niz Vidovu glavicu prema *Mliništu* (skica br. 14a, det. 42 god. 1967). Mlinište je svakako jedno od najvećih i najljepših naselja u sjevernom Velebitu, ali je sezonskog karaktera. Tu ima i plodne obradive zemlje, bujnih livada i pitomih pašnjaka. Sa sjeveroistočne strane polja smjestile su se mnoge nastambe i torovi koji su najvećim dijelom suhozidine, pokrivene šimlom. Mnoge od tih kuća su nedavno napuštene pa su propale jer su se njihovi vlasnici iselili iz Podgorja. Mlinište je u stvari jedno veće kraško polje, nastalo među brdinama, a pruža se u pravcu sjeverozapad—jugoistok. Nekako na sredini Mli-

Sl. 93. — Jedna sačuvana planinska nastamba u staništu *Vrata* iznad *Jablanca*, 1967.

ništa uzdigla se mala glavica Otar. Zapadno od nje nalazi se seoska kapelica sv. Jelene Cesarice. Današnji izgled crkvice potječe iz 1912. godine. Na tom mjestu nalazila se nekada starija kapelica, pokrivena šimlom, uz koju se nalazio stan župnika iz Prizne, čije se ruševine vide i danas. Domoroci ne znaju otkad postoji u Mliništu kapela sv. Jelene. Vjerojatno se tu nalazila starija kapela, koja je propala za vrijeme iseljenja Podgoraca (poč. XVI st.) i bila ponovno obnovljena krajem XVII st. od novih naseljenika Bunjevaca. Na Mliništima ima više zanimljivih toponima, od kojih se navode: Antina glavica, Kurozeb, Ograđenik, Stražbenica, Cukovac, Buljma, Vrh Jezerina, Vidova glavica, Otar, Bovan, crkva sv. Jelene, Matijević-vrelo i Mlinovi. Na istočnoj strani Mliništa, u samom podnožju Kurozeba, nalaze se izvori vode, koja se odnedavna sakuplja u cisterni. U staro vrijeme, osobito poslije velikih kiša, izvori su vode bili jači i trajniji i voda je koritom tekla prema polju u kojem je ponirala. Na nekim mjestima od izvora prema polju bili su podignuti mlinovi-vodenice (koje su navodno prema pričanju bile popovske). Vremenom, po doseljenju Bunjevaca, šume su posječene, pa je i zbog toga voda urže i lakše nestala, i tako su propali mlinovi, a ostale ruševine i sjećanja kada se u njima mljelo žito. Odatle je nastao naziv Mlinište za čitav ovaj kraj. Zapadno od vrela nalazi se lijepih primjeraka fosilnih ostataka lithiotis problematica i gastropoda.

Iz Mliništa put vodi prema zapadu kroz dolac *Sinokos*. Sa gornje strane nalazi se stari bunar uz koji je vezana i priča o zakopanom blagu. Dalje

Sl. 94. — Detalj iz Mliništa iznad G. Prizne, najvećeg sezonskog planinskog naselja u sjev. Velebitu, 1967.

pri vrhu dolca put se dijeli, desno vodi u zaselak *Maramu* uz istoimeni bunar (koji je tako nazvan po marami za glavu koja je nekom Turčinu po predaji spala s glave kad su ih Podgorci tjerali) i dalje prema crkvi sv. Ivana u Gornjoj Prizni. S desne strane od raskršća vide se ostaci jedne prethistorijske gomile-tumula u kojoj su pastiri pronašli grobnicu od kamenih ploča, s ostacima kosti i nekih metalnih priloga. Lijevi put vodi dalje, pokraj starog bunara i *Gustih zidina*, prema moru u Donju Priznu.

Donja Prizna je bila nekada važnije podgorsko naselje, osnovano pri samoj morskoj uvali, zaštićenom od sjevera i juga. Starije kuće su malo pozadi u drazi i većinom su zidane i pokrivene kupom kanalicom. S južne strane luke strmo se uzdiže iz mora brdo *Gradina* koje sa tri strane oplakuje more, dok je sa četvrte vezana s kopnom. Inače je čitavo staro naselje bilo opasano jakim bedemom, ojačanim kulama i kontraforima unutar kojega se vide, i to više na zapadnoj strani (zbog bure i studeni), ruševine — ostaci starih nastambi, podignute u nekoliko terasa. To su ostaci rimskih zgrada. Na čitavoj površini *Gradine* i uz samo more nailaze se na veće količine tipične ilirske i rimske keramike, crne zemlje, kosti životinja, krovne opeke (rimske proizvodnje), po koji novčić i drugi nalazi. Prema svemu, na tome položaju bilo je prethistorijsko i rimsko naselje, dosta važno, kojemu, na žalost, ne znamo imena. Nije nam poznato kad je to naselje — castrum propalo i da li je bilo u ranom srednjem vijeku obnovljeno. Domo-roci ne znaju ništa o porijeklu imena današnje Prizne i starog naselja koje se ne nalazi na najstarijim poznatim kartama jadranske obale. Moguće da

Sl. 95. — Seoska kuća u zaselku Jurčiči zap. od G. Prizne (foto A. Glavičić, 1967).

je to srednjovjekovna utvrda *Veća* (?) ili još stariji *Vegium* (skica br. 16, det. 53 god. 1967).

Oko jednu morsku milju na jug od Gradine, iza uvale *Vičuše*, nalazi se predjel *Bili brigovi*. Tu se iz samoga mora uzdiže veća stijena. Na njoj se vide primitivne slikarije. Na jednoj se vidi gdje s lijeve strane stoji muškarac, pokriven frigijskom kapom (ili je to ilirski šljem stožastog oblika), pozadi glave ističe se duga kosa (kao da su to dvije pletenice), dok je licem okrenut prema moru. Rukama drži trozub (osti), kojima se sprema da ubije ribu koja se nalazi ispred nogu. S desne strane su ostaci nejasnih linija, moguće je to lik neke druge osobe, pratioca. Na tome mjestu more je duboko, pa ukoliko se ne radi o liku ribara — za što ima manje osnove — postoji mogućnost da se radi o liku u kojem je nepoznati slikar (umjetnik) htio prikazati boga mora, Posejdona ili japodskog Binda-Neptuna, s njegovim glavnim atributima, trozubom i ribom. Čini se da su na obližnjoj stijeni također prikazani slični crteži (slike), koje su vremenom jače izbledile. Te, gotovo dječje slikarije odaju nam osobu koja nije bila vješta realizaciji svog likovnog nadahnuća i potrebe da duhovne ideje, sadržajem vezane za more, preko ljudi koji su živjeli na ovim obalama ili pomoraca koji su plovili ovim morem, ovjekovječi na vidnome mjestu kao što su ove stijene.

Sl. 96. — Zaselak srednja Bačvica (Kalić), zap. od G. Prizne, 1967.

Na gradinama u Prizni i Karlobagu (koje su jedna od druge udaljene oko 10 km) i podalje od mora u unutrašnjosti živjeli su stari Iliri (moguće jedno pleme Mentori), koji su u svojoj religiji, s obzirom da su živjeli uz more, vjerojatno imali i štivali svoje lokalno božanstvo mora (vode) na koje se odnose i spomenute slikarije. U mnogo čemu nas po načinu prikaza čovjeka, oružja, životinje, položaja na otvorenome i stijeni, bojama i tehnicu slikarski prizori (makar i rijetki) iz Bilih brigova povezuju i dovede u vezu s donekle sličnim prikazima iz Lipaca u Crnoj Gori, koje se pripisuje Ilirima. Dok se ne izvrši istraživanje čitavog područja Bilih brigova te analiza boje i komparacija sa srodnim likovnim realizacijama iz brončanog i željeznog doba (Lipci, Srndalj kod Kruševca, a moguće i Val Camonica — sjeverna Italija), teško nam je nešto više i određenije odgovoriti kome pripadaju i što predstavljaju te slikarije. One svakako imaju kulturnu osnovu i posebnu historijsko-umjetničku vrijednost kao primjeri starijih likovnih predstava na kamenu koje su za sada dosta rijetke na našoj jadranskoj obali.

Sl. 97. — Primitivne slikarije bojom na stijeni iznad mora u predjelu Bili brigovi, juž. od D. Prizne, 1967.

Sl. 98. — *Prehistorijske slikarije na stijeni iznad mora u predjelu Bili brigovi.*

Zusammenfassung

III. BERICHT ÜBER DIE WISSENSCHAFTLICHE EXKURSION IM NÖRDLICHEN TEIL DES VELEBIT-GEBIRGES

Jedes Jahr werden vom Städtischen Museum Senj in Verbindung mit dem Geologisch-paläontologischen und Zoologischen Museum in Zagreb Fachexkursionen in die nördlichen Gebiete des Velebit-Gebirges und auch auf die südlichen Abhänge des Gebirges Velika Kapela (das erstreckt sich auf das Gebiet von Ledenice bis Karlobag) organisiert.

Bei diesen kombinierten Forschungen werden Angaben, die für die Erforschung des geologischen Baus, sowie auch der Flora und Fauna dieser Gebiete sehr interessant sind, gesammelt und ausgearbeitet, denn gerade in diesen Gegenden (Podgorja) gibt es an Land, an der Küste und auch im Meere noch viele Spezies, die noch vollkommen einzigartig sind. Hierbei wird auch die gesammte Vergangenheit des Senjer Gebietes und seiner Umgebung immer wieder neu erforscht — besonders interessant sind dabei zahlreiche prähistorische, römische

und mittelalterliche Siedlungen (»Griechische Mauern«), Sommerhausungen im Gebirge, die heute bereits alle verschwunden sind, sowie auch andere Angaben in Bezug auf die Erde, des Wassers, der Wege, den Wald und des Lebens überhaupt — Angaben, die sehr wichtig für die Erforschung der Ökonomie, der Ethnographie und auch der Geschichte sind. Besonders aufschlussreich dafür sind die Gebirgsgegenden in der Höhe von 1000 bis 1300 m, in denen alte Pfade und auch neuere Waldwege über den Velebit führen und so das Küstenland mit der Lika, d. h., mit dem Ländneren verbinden.

Auf der Karte sind sämtliche Ortschaften und Siedlungen, die man besuchte, eingezeichnet. Am höchsten (1000—1300 m) liegen diejenigen, die sich im nördlichen Velebit um die Gegenden Zavišan, Vučjak, Štirovača und Lubenovac befinden. Eigentlich gibt es im Velebit überhaupt keine Gebiete (ausser Rožanski und Hajdučki kuk), in denen sich Menschen mit ihren Behausungen, Wiesen und Weiden nicht aufgehalten haben. In diesen höchstgelegenen Gebieten wurden schon

Sl. 99. — Turska vrata, stari prolaz na putu od Jablanca prema Mirovu i Štirovači.

um 800 Hausungen und Hürden (heute natürlich unbewohnt) konstatiert. In der Höhe von ungefähr 800 m befinden sich dann Siedlungen von ständigerem Typ, während weiter oben dann nur noch Saisonsiedlungen, von sehr primitiv aus Stein ohne Mörtel gemauerten und mit Schindel gedeckten Hausungen und Hürden zu finden sind. Nur im Sommer waren diese Siedlungen bewohnt, trotzdem bestanden in den vielen kleinen Tälern und Lichtungen hunderte von solchen Hausungen mit dem Eingang immer gegen den Westen.

Zur Zeit der Militärgrenze war das ganze Land an der Küste sowie auch im Gebirge gerecht nach den Geschlechtern verteilt. Heute liegt dieser Boden brach, denn viele der jüngeren Einwohner hatten ihre Dörfer verlassen, um in der Stadt Arbeit zu finden.

An der Meeresküste und auch auf der darauffolgenden Terasse (bis ungefähr 400 m Höhe), die sich neben der modernen Autostrasse erstreckt, gibt es nur sehr wenig fruchtbaren Bodens, während in den höher gelegenen Gebieten (bis zu 1000 m) ein sehr gut bestellbarer Grund mit schönen Wiesen und Weiden, die die Ansprüche der Einwohner grösstenteils befriedigen konnten, zu finden sind. Hauptsächlich wurden dort Kartoffel (Erdäpfel), Kraut, Rüben und von Getreidesorten Gerste und Hafer angebaut, jedoch ist der wichtigste Wirtschaftszweig dieses Gebietes unter dem Velebit-Gebirge bis heute noch Viehzucht und Holzbearbeitung in den ziemlich grossen, alten Wäldern. Die Bewohner an der Küste befassten sich dann noch hauptsächlich mit Fischfang und Seefahrt.

An der Küste und auch im Gebirge oben hatte man sogar einige Quellen gefunden, meistens aber doch nur künstliche Wasserstellen (Tümpel und Brunnen), die für die Bedürfnisse der Menschen und Tiere zurechtkamen, obwohl es im Sommer sehr oft zu grossen Wassermangel kam, denn auf den sehr zahlreichen Weideplätzen fanden Tausende und Abertausende von Ziegen und schafen ihre Nahrung.

An der Küste längs der ersten Terasse befinden sich zahlreiche prähistorische, römische und mittelalterliche Fundstätten (kleinere und grössere Siedlungen), hauptsächlich Überreste von Mauern, Häusern und Ställen. Die interessantesten Funde bei dieser Exkursion waren eine primitive Kirche bei Jezeri, ein Blockhaus in Mirovo, eine illyrische Burgsiedlung in D. Prizna und noch etwas südlicher an der Küste Überreste primitiver prähistorischer Malereien an einer Felsklippe, die sich direkt aus dem Meer erhebt. (Sie zeigen die Darstellung eines stehenden Mannes, der mit einem Dreizack einen Fisch tötet und höchstwahrscheinlich einer lokalen illyrischen Gottheit angehört.)